

Keramický depot z Tišic a otázka picích rituálů v eneolitu

Katastr Tišic se vyznačuje vysokou koncentrací pravěkých a raně středověkých nálezů, objevovaných už od předválečného období. Příznivá poloha v údolí středního Labe, sousedství výrazného vodního toku i záštita protáhlého Turbovického hřbetu byly patrně příčinou takřka nepřetržitého osídlení lokality, a to minimálně od neolitu.

■ Radek NOVÁK

Labrys, o. p. s.

■ Patrick FOSTER

Archeologický ústav
AV ČR, Praha, v. v. i.

Moderní archeologické výzkumy byly na katastru obce vedeny zejména v letech 1996–2008. Podnětem k nim byla těžba šterkopísku společností Pikaso (obr. 1) v blízkosti předválečných nálezů severně od obce, mezi známou polohou Červený mlýn (Kaberna) a bývalou kafilérií, rovněž známou archeologickou lokalitou (obr. 2). Archeologický výzkum zde provedl Archeologický ústav AVČR v Praze pod vedením M. Kuny, terénní práce vedl převážně P. Foster, ale i další (J. Turek, D. Dreslerová).

Tento článek se zabývá objevem eneolitického keramického depotu, zahrnujícího nezvyklou nádobu se dvěma hrdly. Místo nálezu je v oblasti, kde se paleořečiště Labe rozděluje a obtéká po obou stranách nenápadnou terénní elevací (obr. 3–4).

■ Obr. 5 Keramický depot v obj. 3447 po odkrytí. Foto 4, 5, 8 P. Foster.

Tato mírně vyvýšená poloha se stala místem eneolitického osídlení, doloženého množstvím sídlištních jam běžných typů, včetně sloupových jam, z nichž se ovšem zatím nepodařilo rekonstruovat půdorysy domů. Rovněž množství chronologicky citlivých movitých nálezů je velké a jasně dokládá kontinuitu areálu takřka po celý eneolit.

Nálezové okolnosti badenského keramického depotu

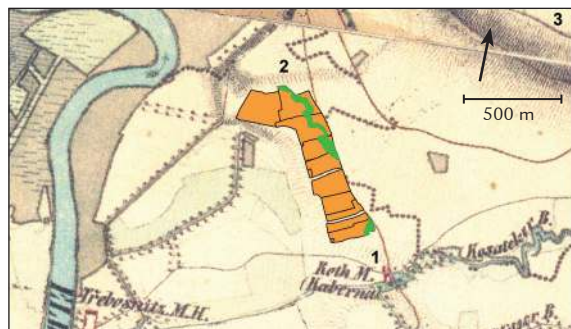
Keramický depot byl nalezen na podzim r. 2007, a to v mělké jámě č. 3447 (obr. 5). Soubor se skládal z devíti převážně celých, nebo jen málo poškozených keramických nádob. Každá z nich byla po dokumentaci in situ vyzdvížena včetně hlinité výplně, která byla následně podrobena laboratornímu výzkumu. Soubor tvoří osm džbánkovitých čerpáků a jedna baňatá nádoba se dvěma úzkými hrdly (obr. 9–10). Nádobky jsou vyrobeny z tvrdě páleného jemně plaveného materiálu bez viditelných příměsí. Čerpáky mají nízkou vypouklou výduť obkrouženou vysoko vytaženým límcem, ke kterému jsou připojena

■ Obr. 3 Sondy záchranného výzkumu v letech 1999–2008 nad ortofotomapou (podle www.mapy.cz). Malé černé body označují archeologické objekty, větší červená značka polohu objektu 3447. Mapa M. Kuna.

■ Obr. 1 Tišice, okr. Mělník. Těžba v pískovně Pikaso. Foto M. Kuna.

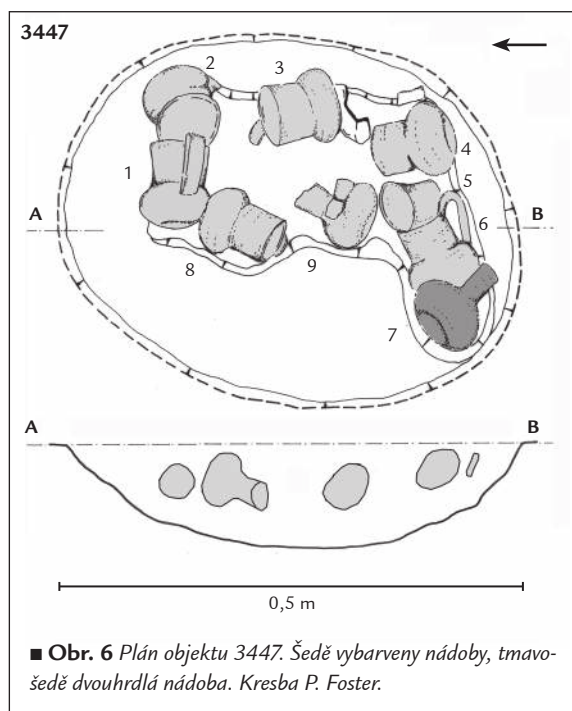
■ Obr. 2 Tišice, okr. Mělník. Poloha záchranného archeologického výzkumu v l. 1999–2008 na podkladě mapy 2. vojenského mapování. 1 Poloha Červený mlýn – Kaberna; 2 poloha kafilérie (v obou polohách polykulturní pravěké lokality); 3 okraj Turbovického hřbetu. Z mapy je patrné i mírné vyvýšení prostoru lokality nad holocenní nivou. Sestavil M. Kuna.

■ Obr. 4 Pohled na plochu záchranného výzkumu v r. 2007.

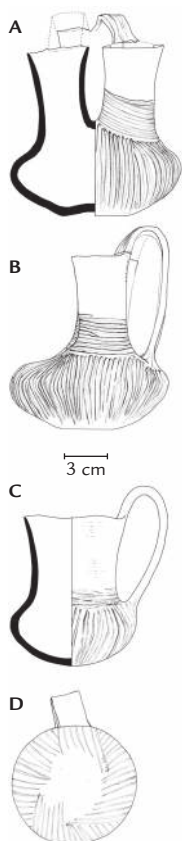
■ Obr. 9 Keramický depot z Tišic. Foto 9, 10 M. Frouz.

■ Obr. 6 Plán objektu 3447. Šedě vybarveny nádoby, tmavě šedě dvouhrdlá nádoba. Kresba P. Foster.

tenká pásková ucha přichycená na výduti, klenoucí se vzhůru a obloukem navazující na vytažený okraj. Dvouhrdlá nádoba má cibulovitý tvar těla, z jehož vrchní části vycházejí dvě úzká hrdla. Klenuté páskové ucho je rozděleno a připojuje se k okrajům obou hrdel. Všechny nádoby jsou zdobeny svislými žlábkami (kanelurou), pouze na lomu oddělovacího hrdla a výduť obdobnými horizontálními žlábkami. Rovněž ucha jsou na vnější straně pokryta vertikálními žlábkami. Nádoby mají jemný hladký povrch, který je na několika místech leštěn.

Výplň nádob byla tvořena sterilní mineralizovanou písčitou hnědozemí, která vykazovala shodné znaky s výplní celé jámy. Rozplavení výplně neprokázalo přítomnost podstatnějších ekofaktů, podařilo se však nalézt několik keramických zlomků pocházejících ze sousedních nádob. Tyto zlomky byly poměrně velké, a je tedy nepravděpodobné, že by došlo k jejich přemístění hlodavci (tři úlomky ucha z nádoby 1 byly nalezeny uvnitř nádoby 2 a dva zlomky ucha z nádoby 8 se nacházely uvnitř nádoby 9); v obou případech ležely nádoby hrdly k sobě. Jak se dalo očekávat, nádoby jsou částečně poškozeny především v oblasti uch a zeslabených okrajů. Způsob fragmentace napovídá, že nebyla způsobena tlakovým roztrhnutím vlivem přejíždějící důlní techniky; v takovém případě

■ Obr. 7 Nádoby z objektu 3447. A – B: Dvouhrdlá nádoba – pseudokernos; C – D: jeden z čerpáků v depotu. Kresba P. Foster.

by byly nádoby sice více poškozené, ale nedocházelo by k výraznější dislokaci fragmentů. Přikláníme se k domněnce, že k fragmentaci a k dílčím posunům částí nádob došlo ještě před úplným zaplněním jámy.

Některé z nádob nebyly zcela vyplněny hlínou, což indikuje, že k jejich zasypání došlo rychle a jednorázově. Kromě zlomků z nádob patřících k depotu bylo v objektu nalezeno dalších šest reziduálních keramických zlomků, a to ve výplni bezprostředně pod nádobami. Dva z nich vykazují podobný charakter jako keramický materiál celých nádob, ale nepatří ani jedné z nich. Zbývající čtyři střepy nemají větší určovací potenciál. Stratigrafické okolnosti naznačují, že jáma nebyla primárně vyhloubena pro uložení celého souboru, ale byla sekundárně využita; opačnou možnost však nelze jednoznačně vyloučit.

Ze vzájemných prostorových vztahů nádob lze vyvodit předpoklad, že k jejich uložení do jámy došlo relativně současně. Není však možno prokázat, zda šlo o skutečně jednu událost, nebo o několik akcí v krátkých časových intervalech. Nádoby ležely v různých směrech, většinou na boku, jen jedna byla položena dnem vzhůru; vzájemně se dotýkaly. Jinak řečeno, nádoby byly uspořádány do půlkruhu od jižní strany jámy podél její východní strany (obr. 5–6). Existuje tedy možnost, že zde byl prostor pro několik dalších nádob nebo jiných artefaktů z organického materiálu.

Srovnání tvaru a technologických stop na nádobách ukazuje, že tři z čerpáků, konkrétně 2, 4, a 7 jsou takřka identické, a je tedy možné, že je vyrobil týž hrnčíř. Na nádobách 1, 3 a 6 jsou viditelné menší, ale přesto významné rozdíly, což může naznačovat, že každý z nich byl vyroben jiným hrnčířem. Horší kvalitu zpracování nesou také objemově menší nádoby 5 a 9. Na výrobě nádob se tedy mohlo podílet až 6 různých výrobců.

Účel nádob a jejich kulturní zařazení

Soubor nádob náleží badenské kultuře středního eneolitu, která je dnes pro oblast Čech datována

do 34. – 32. století př. Kr. Čechy tvoří západní část teritoria tzv. badenského kulturního okruhu (k termínu: Neustupný 1973; k periodizaci: Nemejcová-Pavůvková 1998), který je tvořen řadou podobných lokálních skupin. Projevy badenského kulturního okruhu lze sledovat kromě Čech a Moravy také v Rakousku, Slovensku, Maďarsku, Polsku (Malopolsko a Horní Slezsko), severním Srbsku a západním Rumunsku.

Čerpáky s vysokými uchy se v sídlištním materiálu nacházejí především ve formě zlomků, jen příležitostně se podaří nalézt i celé tvary. Objev depotu celých nádob je méně obvyklý, ale v poměru k dosavadní nálezové základně nikoliv zcela výjimečný. Praktickou funkci tohoto druhu nádob lze celkem spolehlivě vymezit přenášením či jinou manipulací s tekutým či sypkým obsahem. Vzhledem k převýšeným uchům lze připustit i funkci nabírání tekutého či sypkého obsahu z větších nádob. Praktická funkce čerpáků je poněkud oslabována jejich zaoblenými dny a nepřírodně velkými uchy. Tyto vlastnosti způsobují špatnou vyváženost nádob, které není možné jednoduše postavit na rovný povrch. Tento problém lze odstranit při umístění nádoby do sypké hmoty, stojánku nebo zařazením.

Naproti tomu dosud nejsou známy souvislosti, které by umožnily posoudit jiné než praktické funkce čerpáků. Neznáme dosud jasné nálezové souvislosti, které by naznačovaly, zda jsou tyto nádoby typické pro muže, ženy či některé věkové a jiné společenské kategorie. Je otázkou, zda byly tyto nádoby používány výhradně pro rituální účely; souvislost s neobvyklým tvarem dvouhrdlé nádoby však může poukazovat na rituální rozlévání či míšení tekutin. Velmi malý objem čerpáků napovídá, že mohlo existovat pravidlo přesně stanovující dovolený objem tekutiny. Možná to bylo proto, že tekutina, na kterou byly nádoby užívány, byla vzácná nebo těžko dostupná. Můžeme tedy předpokládat, že soubor nádob souvisel s praktikami zvláštního, rituálního charakteru; vyloučit ovšem nelze ani zcela profánní charakter jejich užívání.

Nádoby typu kernos či pseudokernos

Mezi zvláštnosti nálezů badenské kultury patří nepochybně nádoby s několika hrdly nebo „výlevkami“ ve formě filiálních nádobek na plecích. U tohoto druhu nádob je patrná formální podobnost s nádobami, které byly v raně antickém Řecku nazývány *kernoi* (singulár: *kernos*). Proto tento zvláštní druh nádob označila E. Ruttikay (1974) termínem *pseudokernos*. Z dosud známých nálezů vyplývá, že existuje forma s několika hrdly rozmístěnými na horní části nádoby nebo forma s filiálními nádobkami symetricky rozmístěnými kolem centrálního hrdla. Filiální nádobky musí komunikovat (být propojeny) s nádobou.

Nádoby typu *pseudokernos* jsou známy již v prostředí cucutensko-tripolské kultury. V prvním případě se jedná pouze o fragmenty nalezené na Ukrajinské lokalitě u obce Shypyntsi (Шипинці) (Ruttikay 2001). V druhém případě se jedná o vázovitou nádobu se čtyřmi filiálními nádobkami na plecích (obr. 11:E), která byla nalezena na lokalitě Starýje Badraži na území dnešní Moldavské republiky.

V oblasti badenského kulturního okruhu byly nálezy pseudokernosů prozatím na čtyřech lokalitách. Na dolnorakouském nalezišti u města Mödling (poloha Jennyberg) byla nalezena 42 cm vysoká nádoba, na jejíchž plecích symetricky sedí šest trychtýřovitých filiálních nádobek, které jsou spojeny s centrální nádobou. Plece nádoby jsou zdobeny svislým či šikmým kanelováním, pouze na lomu oddělujícího výduť od filiální nádobky obdobným výduť horizontálními žlábkami (obr. 11:D). Naleziště datovala E. Ruttikay (2001) do bolearázského stupně badenské kultury.

Další naleziště se nachází v Malopolsku, jedná se o lokalitu Dłubnia-Zesławice, kde byly nalezené fragmenty dvou téměř identických jedinců pseudokernoi. V případě rekonstruovatelného tvaru jde o 55 cm vysokou vázovitou nádobu

se sedmi výlevkami na plecích a kolem hrdla (obr. 11:B–C). Doprovoďný keramický materiál je datován do nejmladší fáze badenské kultury v Malopolsku (Nevizánsky 2000). Obdobné ovšem těžko rekonstruovatelné dva fragmenty jsou známy z výšinného sídliště Stránska na Slovensku. První fragment hrdla byl nalezen v doprovodu velkého množství kónických čerpáků se zahroceným dnem, fragmentů dvojdielné mísy, šálku s vertikálními kanelurami, závěsné nádoby, hrnce s barbotinovou výzdobou a miniaturních sošek zvířat. Druhý fragment z hrdla byl nalezen v příkopu výšinného sídliště a byl doprovázen taktéž čerpáky se zahroceným dnem, plochými knoflíky, které jsou typické pro dělené mísy, dále zlomky různých typů mís a džbánů. Na základě metrického rozboru obou fragmentů pseudokernosů je zřejmé, že pocházejí ze dvou různých jedinců (Nevizánsky 2000). Další známý nález je z naleziště Olomouc-Václavské návrší (obr. 11:A). Jde o 40 cm vysokou dvojkónickou amforovitou nádobu se čtyřmi nálevkovitými hrdly. Na maximální výduť jsou umístěna tři plná ucha s vodorovným provrtem. Na plecích a výduť nádoby (kromě spodní části) je vhloubená výzdoba v podobě šikmé kanelury, která nad uchy vytváří motiv „rybí kosti“, pod uchy kanelovaná výzdoba chybí. Nádoba pochází z kontextu dalších osmi nádob převážně otočených dnem vzhůru ze dna sídlištního či hrobového (?) objektu; kulturní zařazení spadá do bolearázského stupně badenské kultury (Kalábková – Zatloukal 2008, 128). Podobný nález uvádí posledně zmiňovaní autoři ze sídlištní jámy na lokalitě Uničov-Šibeniční vrch, jedná se o horní část nádoby se dvěma hrdly a uchy s tzv. „vousy“. Nález lze kulturně zařadit do balberského stupně kultury nálevkovitých pohárů. Nádoby typu pseudokernos jsou známy ze střední Evropy také v době bronzové a železné.

Antické kernoi jsou známy zejména z východního Středomoří; několik variant se objevuje již v inventáři eneolitických kultur Kréty a Kyklad. Kernoi byly užívány v antickém

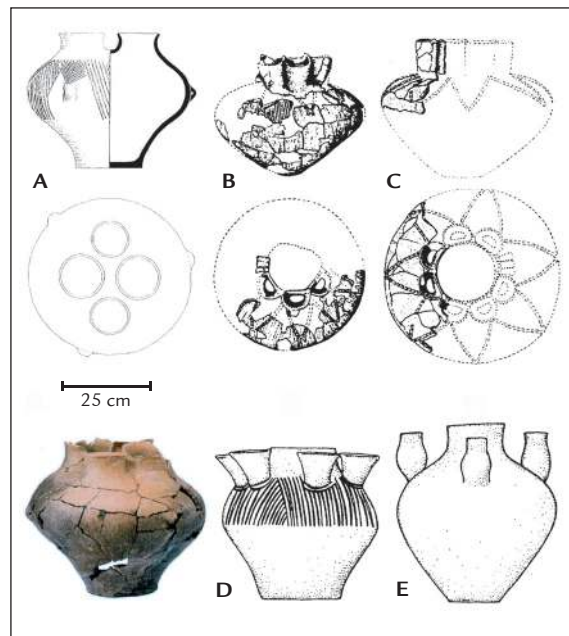
Řecku při známých eleusinských mystériích, která souvisí s kulem obnovy sil přírody; zde patrně sloužily k míšení obilných zrn s nějakou formou tekutiny (olej či víno). Eleusinská mystéria byla nejvýznamnějšími a současně i nejstaršími řeckými mystérii, zmínku o nich nacházíme již v homérských eposech. Prostřednictvím ústředního mýtu jsou tyto obřady úzce spojeny s uctíváním bohyně Déméter (Gaia, Gá, Gé, Dáméter), označovanou též jako Matka-Země a uctívanou jako dárkyně obilí, úrody či zemědělství vůbec. Doklady „agrární magie“ ve spojení s univerzálním ženským božstvem lze nalézt už hluboko v neolitu především na Předním východě, ale také v jihovýchodní a východní Evropě¹ (Podborský 2006).

Význam alkoholu v pravěké společnosti

Tradiční výklad keramických depotů čerpáků jako picích servisů vychází z představy o ceremoniální konzumaci alkoholických nápojů v eneolitu (Vencl 1994; Bouzek 1997). Depoty badenských čerpáků v doprovodu dalších nádob známe z Čech již z několika lokalit, např.

■ Obr. 10 Dvouhrdlá nádoba – pseudokernos z keramického depotu z Tišic.

■ Obr. 11 Pseudokernoi tripolské a badenské kultury. A Olomouc-Václavské návrší; B–C Dłubnia-Zesławice; D Mödling-Jennyberg; E Starýje Badraži. Sestaveno podle Nevizánsky 2000, 28; Kalábková – Zatloukal 2008, 130; Čížmár 2008, 280.

¹ Jako pěkný příklad existence obřadů obnovy sil přírody či magie úrody země lze uvést některé nálezy celky z Ukrajiny náležející cucutensko-tripolské kultuře. Jedná se především o lokalitu Sabatinovka II, kde se dobře zachovaly zbytky velké hliněné budovy „svatyně“ včetně inventáře. Průběh obřadu v této svatyni dobře ilustruje seskupení sošek na mohutném „oltáři“ (Gimbutas 1995).

z Dřevčic u Brandýsa nad Labem, Prahy-Vysočan, Hrušova (okr. Mladá Boleslav) či Dolních Bečkov. Společné pití, které je oprávněně předpokládáno především v době bronzové a halštatské, se v archeologickém materiálu projevuje nálezy picích souborů, které svého majitele v některých případech provázejí i do hrobu. Model ceremoniálního pití alkoholu předpokládá rozvinutou zemědělskou komunitu se složitější společenskou strukturou, kde pravidelně vznikají přebyteky v produkci obilí. Důležitou vlastností alkoholických nápojů je, že se v podmínkách zemědělského pravěku nedají dlouhodobě skladovat a jejich účelem tedy není hromadění. Jejich ekonomická hodnota tkví v procesu daru a spotřeby, jejímž důsledkem je vytváření klientských vazeb a prestiže. V tomto ohledu je zřejmé, že ve srovnání s prostým obilím s nízkou směnnou hodnotou, má obilí v podobě alkoholu hodnotu podstatně vyšší (Dietler 1990). Existují úvahy, že společná konzumace alkoholických nápojů byla páteří mužského svazu a speciální picí nádoby se stávají sociálním symbolem patriarchální společnosti (Neustupný 1967). Zejména džbány a poháry patří do skupiny speciálních artefaktů, které lze označit jako picí nádoby. Společná konzumace alkoholických nápojů je důležitým modelem (strukturujícím prvkem) pro společnosti mladšího pravěku (Dietler 1990).

Otázka interpretace depotu

V případě souborů čerpáků se ovšem nabízí i odlišná interpretace. Na rozdíl od pohárů a džbánů se čerpáky nenacházejí v hrobových

kontextech, ale především v komponentách s prostorovým vztahem k sídlitím. Dalším vodítkem je jejich malý objem a také fakt, že se objevují v doprovodu nádob typu pseudokernos. Pokud lze tento druh nádoby spojit s nějakou formou vegetačního kultu, pak nelze soubory čerpáků jednoduše vztahovat k ceremoniální konzumaci alkoholických nápojů.

Základním parametrem pro pochopení někdejšího účelu artefaktů je míra srozumitelnosti jejich formy a nálezového kontextu pro dnešního pozorovatele. Účel artefaktu je srozumitelný tehdy, pokud v myšlení vyvolává asociaci ke správnému pojmu. K pochopení původního účelu artefaktů mohou napomoci modely, které jsou odvozeny z nearcheologických dat (etnografických, historických aj.), základním prvkem interpretace ale musí být poznání prokazatelných struktur v archeologických datech. Naše interpretace artefaktů z publikovaného depotu představuje zatím jen vstupní úvahy pro výzkum v této oblasti.

Literatura

- Bouzek, J. 1997: Žízeň, mužský svaz, družinictví a pití bez obsluhy či s obsluhou. *Archeologické rozhledy* 49, 323–325.
- Čížmář, Z. (ed.) 2008: Život a smrt v mladší době kamenné. Brno.
- Dietler, M. 1990: Driven by Drink: The Role of Drinking in the Political Economy and the Case of Early Iron Age France. *Journal of Anthropological Archaeology* 9, 352–406.
- Gimbutas, M. 1995: Die Sprache der Göttin. Das verschüttete Symbolsystem der westlichen Zivilisation, Frankfurt a. M.
- Kalábková, P. – Zatloukal, R. 2008: Pseudokernos z Václavského návrší v Olomouci: příspěvek k osídlení boleslavské skupiny na Moravě. In: I. Cheben – I. Kuzma eds., *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín. Zborník referátov z 26. pracovného stretnutia bádateľov pre výskum neolitu a eneolitu Čiech, Moravy a Slovenska*. Michalovce, 24. – 27. 9. 2007. Nitra: Archeologický ústav SAV, 127–140.
- Nemejcová-Pavůvková, V. 1998: Die Badener Kultur. In: J. Preuss ed., *Das Neolithikum in Mitteleuropa. Kulturen – Wirtschaft – Umwelt von 6. bis 3. Jahrtausend v. u. Z.* Weissbach, 383–400.
- Neustupný, E. 1967: K počátkům patriarchátu ve střední Evropě – The beginnings of patriarchy in Central Europe. *Rozpravy ČSAV* 77/2, 79. Praha.
- Neustupný, E. 1973: Die Badener Kultur. In: *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, 317–352. Bratislava.
- Nevizánsky, G. 2000: Pseudokernos aus Stránska – Pseudokernosy zo Stránskej. *Slovenská Archeológia* 48/2, 27–36.

Podborský, V. 2006: Náboženství pravěkých Evropanů. Brno.

Vencl, Sl. 1994: Archeologie žižně.

Archeologické rozhledy 46, 283–305.

Ruttkay, E. 1974: Ein urgeschichtliches Kultgefäß vom Jennyberg bei Mödling, Niederösterreich, *Antike Welt* 5, 45–50.

Ruttkay, E. 2001: Jennyberg I. – Eine Boleráz Siedlung im Mödling bei Wien. In: P.

Roman – S. Diamandi eds., *Cernavodá III – Boleráz – Ein vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der unteren Donau*. Studia Danubiana, ser. Symposia 2, București, 516–541.

Summary

Pottery deposit from Tišice and Eneolithic drinking rituals

The Tišice area is known for a high concentration of prehistoric and early medieval finds. A favourable position in the central Elbe River valley next to a major river and protected by a long ridge was evidently the reason for nearly continuous settlement in all prehistoric and medieval periods beginning at least in the Neolithic period. A group of nine whole pottery vessels were discovered as pit no. 3447 was uncovered during the 2007 excavation season. The deposit was composed of eight jug-like vessels ("čerpák") with a low, protuberant body surrounded by a high, raised collar. The thin strap handles are attached to the body and to the rim; the handles arch high above the rim. All of the vessels are decorated with vertical grooves and, on the lower part, with horizontal lines at the break between the neck and the body. The outer sides of the handles are covered with vertical lines. A jug-like vessel with two tubular side spouts on the shoulders is of particular interest. This special type of vessel is called a pseudo-kernos on the basis of a find from Mödling. Similar vessels with two or more necks are known today from approximately five sites abroad. This type of find shares a formal similarity to vessels called kernoi (singular: kernos) used in the vegetation cults (Eleusinian mysteries) of Early Ancient Greece.

The discovered assemblage of vessels is from the Baden culture of the Late Neolithic period (Eneolithic), which is dated today at 3400–3100 BC. Available for evaluating the pottery deposit is an interpretation that differs from the traditionally accepted opinion that these are remnants from the ceremonial consumption of alcoholic beverages. Unlike goblets and jugs, the "čerpák" vessels are not found in grave contexts, but in settlement areas. Another clue is the small volume of the "čerpák" vessels and the fact that they are found along with pseudo-kernos type vessels. These vessels appear as early as in Cucuteni – Trypolje culture (Šipince and Staryje Badraži), in the Boleráz phase of Baden culture (Mödling – Jennyberg; Olomouc – Václavské návrší) and at the end of Baden culture development in the Carpathian basin and in Lesser Poland (Dlubnia – Żesławice). If the pseudo-kernos type vessels can be connected to some form of vegetation cult like the kernoi of Early Antiquity, then the assemblage of "čerpák" vessels cannot be easily tied to the ceremonial consumption of alcoholic beverages.

Článek vznikl v rámci projektu GAČR, reg.č. GD404/08/H026 – Doktorandská škola archeologie II (2008–2011).

■ Obr. 8 Výzkum a dokumentace obj. 3447.